

14. SAJANDI TEINE POOL LIIVIMAA LINNADE AJALOOS LINNADEPÄEVADE MATERJALIDE PÕHJAL

Inna PÕLTSAM

Ajaloo Instituut. Rütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

14. sajandi teine pool oli Liivimaa ajaloos oluline või ehk lausa murranguline ajajärk, seda nii siinsete riiklike moodustiste, *resp.* maa jaoks tervikuna kui ka üksikutele seisuslikele ja poliitilistele jõududele. Osana üleeuroopalisest liikumisest toimus sel perioodil eriti just linnade ja kolmanda seisuse jõuline esiletõus. Vaadeldav poolsajand kujunes määravaks siinsete linnade sisemisele ja välisele arengule. Linnaühiskonna siseselt algas sotsiaalse hierarhia kindlustumine, tekkis pinnas rahvuslike ja sotsiaalsete vastuolude arenguks. Samal ajal hakkas uus tõusev majanduslikult võimas kolmas seisus kogu Euroopas, sealhulgas ka Liivimaal nõudma endale osa maa valitsemisel. Täiesti uue nähtusena tekkis 14. sajandi keskel linnadepäev kui linnade koostööd reguleeriv ja ühtlasi nende seisuslikku ühtekuuluvust väljendav institutsioon. Arengu tulemusel kujunesid 14. sajandi teisel poolel välja eeldused ja vahendid, mis võimaldasid Liivimaa linnadel osaleda maa valitsemisel.

SISSEJUHATUS

Võib tunduda, et 14. sajandi teine pool ei ole midagi muud kui lihtsalt üks vabalt valitud ajalõik keskaja Liivimaa ajaloost. Tegelikult pole selle perioodi esiletoomine pelgalt juhuslik ega ainuüksi siinkirjutaja suvast lähtuv. Tegu on Liivimaa ajaloos tõepoolest olulise arenguetapiga, millele on liialt vähe tähelepanu pööratud.

Määravaks või lausa murranguliseks kujunes 14. sajandi teine pool nii siinsete riiklike moodustiste, *resp.* maa jaoks tervikuna kui ka üksikutele seisuslikele ja poliitilistele jõududele. Liialdamata võib väita, et paljuski oli areng seotud just linnade ja kolmanda seisuse jõulise esiletungiga. See tendents ei olnud iseloomulik mitte ainult Liivimaale, vaid ka keskaja Lääne ühiskonnale tervikuna.

Keskaja linna võib õigusega nimetada ühiskonna progressi allikaks, mitmed selle aja suured muutused ja edasimineked said alguse just linnast. Tunnistuseks linna tähtsusest on juba seegi, et keskaja ühiskonna apogee ehk täisõitsengu (1050–1300/1350) üheks väljenduseks sai tõeline linnaasutamispalavik – rajati tuhandeid uusi linnu.¹ Linnad omandasid sellest perioodist alates tähelepanuväärse osa Euroopa poliitika-, majandus- ja kultuurielus ning neist kujunes arvestatav sotsiaalne jõud.

Historiograafias ei puudu viited 14. sajandi murrangulisusele keskaja Liivimaa, õigemini tema linnade ajaloos, küll aga pole iseseisvat uurimust, mis käsitleks toimunud arengut kompaktselt. Erand on vahest ainult M. Hellmanni heatasemeline lühiuurimus sotsiaalsetest ja majanduslikest muutustest Liivimaa 14. sajandil.² Hellmanni tööd võiks lausa programmiliseks nimetada, ent kirjutise iseloomust tulenevalt on see enamini markeeriv kui sügavuti minev. Hellmann osutab probleemidele ja tõstatab küsimusi, jättes nende avamise tulevikku.

Kui M. Hellmann ei keskendu ainult linnadele, vaid vaatleb ka Liivimaa sotsiaalset arengut, siis O. Stavenhagen jääb linnakeskseks. Juba 20. sajandi algusest pärineva uurimusega Liivimaa linnade omavahelise suhtlemise ja koostöö kohta 14. sajandi teisel poolel³ tegi Stavenhagen väga paljutõotava alguse. Millegipärast jäi see suund järgnevate ajaloolaste tähelepanuta ja edasi arendamata. Alles nüüd on läti ajaloolane I. Misāns teema taas üles võtnud, asudes uurima Liivimaa linnade omavahelisi kontakte ja kodanikkonna identiteeditunde arengut keskajal.⁴

O. Stavenhagenile kuulub veel üks oluline saavutus, nimelt Liivimaa seisustepäevade, sealhulgas linnadepäevade kõige varasemast perioodist pärinevate materjalide – aktide ja retsesside – publitseerimine.⁵ Arvestades allikmaterjali komplitseeritust ja fragmentaarsust ei ole tegu lihtsalt publikatsiooniga, vaid juba iseenesest kaaluka uurimusega.

¹ 13. sajandi keskpaigaks asutati Saksa keisririigis 1500 uut linna, sajandi lõpuks see arv kahekordistus (**Hartinger, W.** Wende des Mittelalters. – Rmt.: Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter. Koost. G. Wiegmann. München, 1987, 25). Nn. linnaasutamiskuuluse langes ka Liivimaa linnade teke.

² **Hellmann, M.** Sozialer und wirtschaftlicher Wandel in Alt-Livland im 14. Jahrhundert. – Sonderdruck aus Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für Karl Bosl zum 80. Geburtstag, I. München, 1988, 227–249.

³ **Stavenhagen, O.** Die Anfänge des livländischen Städtebundes innerhalb der deutschen Hanse und seine Theilnahme an der Kölner Konföderation. – Baltische Monatsschrift, **34**, 52. Riga, 1901, 43–71. Põhimõtteliselt esimene ulatuslik linnadepäevi käsitlev töö on **Hollander, B.** Die livländischen Städtetage bis zum Jahr 1500. Riga, 1888.

⁴ **Misāns, I.** Die späten Anfänge städtischer Zusammenarbeit in Alt-Livland. – Rmt.: Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Koost. O. Pelc, G. Pickhon. Lüneburg, 1996, 89–99.

⁵ Akten und Recesse der livländischen Ständetage, I, 1. Koost. O. Stavenhagen. Riga, 1907.

N.-ö. seestpoolt on Liivimaa linnade arengut 14. sajandi teisel poolel vaadeldud V. Niitemaa⁶ ning seda eeskätt rahvuslike ja sotsiaalsete suhete kontekstis.

Mõistagi eksisteerib veel hulk linnaajaloo üksikküsimustele pühendatud uurimusi, mis vähem või rohkem puudutavad ka 14. sajandi problemaatikat, kuid need ei ole spetsiaalkäsitlused ja on seetõttu praegusest vaatlusest kõrvale jäetud.

Siinse kirjutise eesmärk ei ole korvata kõik senised vajakajäämised, vaid vaadelda eeskätt linnadepäevade materjalidele tuginedes linnade arengut 14. sajandi teisel poolel, avardada senises ajalookirjutuses loodud pilti ning ühtlasi teadvustada selle perioodi uurimise vajalikkust ja perspektiivsust Eesti ajaloo seisukohast.

OLUKORD 14. SAJANDI KESKPAIGAS

Vaid mõnekümne aasta jooksul enne 14. sajandi keskpaika toimus mitmeid Liivimaa ajaloos murrangulise tähtsusega sündmusi, nagu Riia sõda orduga, Jüriöö ülestõus ja Põhja-Eesti alade müümine Saksa Ordule. Need kõik aitasid kaasa või piltlikult öeldes olid sissejuhatuseks alanud muutustele ja arengu-protsessidele.

Riia sõda orduga

Sajandi teist poolt alustati muutunud poliitilises olukorras, seda eeskätt Saksa Ordu tõttu, kes oli oma positsioone Liivimaal tublisti tugevdanud. Juba enne Põhja-Eesti müümist ordule Taani kuninga poolt võis ordu tähistada ühte teist, sugugi mitte vähem olulist võitu. Nimelt lõppes 1330. aastaks 1297. aastal alanud Riia sõda orduga, tagajärjeks linna alistumine ordule. Liivimaa linnanduse arengule oli see sündmus otsustava tähendusega. Riia, kes taotles juhtpositsiooni ja seadis end Liivimaa linnade etteotsa, pidi pärast kaotust tagasi tõmbuma. O. Stavenhagen peab alistumist momendiks, kui tehti valik kahe võimaluse vahel – kas linnade või ordu hegemoonia Liivimaal.⁷ Omaette küsimus on, kas ordu taotles maa ühendamist, s.o. ühtset riiki, või midagi muud. M. Hellmann väidab, et ordu polnud hoopiski Liivimaa ühtsusidee eest võitleja, nagu teda varasemas historiograafias armastatakse kujutada. Tema arvates taotles ordu Liivimaal, nagu Preisimaalgi, piiramatu maahärrust.⁸

⁶ Niitemaa, V. Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städten im Mittelalter. Helsinki, 1949.

⁷ Stavenhagen, O. Die Anfänge des livländischen Städtebundes, 49.

⁸ Hellmann, M. Der Deutsche Orden und die Stadt Riga. – Rmt.: Stadt und Orden. Koost. U. Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 44.) Marburg, 1993, 32–33.

Kui oluline ja otsustav Riia sõda orduga ka polnud, ei tundnud teised Liivimaa linnad end sellest ometi puudutatud olevat. Vastupidi, Riia seotust sõjaga kasutasid Tallinn ja Tartu ära oma positsioonide parandamiseks Novgorodikaubanduses. Nende linnade vahel puudus igasugune koostöö ja arvestatav suhtlemine. Hoopis rohkem läks Riia võitlus korda Lübeckile ja vendilinnadele, kes Riia ja ordu lepitamise suunas samme astusid.⁹

Jüriöö ülestõus

1343. aastal toimunud Jüriöö ülestõusu kõige otsesema tagajärjena vahetasid Põhja-Eesti alad (sealhulgas mitu linna) maaisandat. 1346 läksid need Taani krooni alt Saksa Ordu kätte. Ordule tähendas see ammuste plaanide täitumist: Harju-Viru omandamise nimel oli ta alustanud sihipärast kauplemist juba 1338. aastal.¹⁰ 1347 sai Põhja-Eesti tegelikuks valdajaks Saksa Ordu Liivimaa haru. Nime poolest loovutati Eestimaa ordule ainult pandina, kõrgmeister säilitas õiguse Eestimaad tagasi saada vastava summa tasumisel. Jüriöö ülestõusu mahasurumine tugevdas märgatavalt ordu positsioone teiste maahärrade omadega võrreldes. Nii olid juba 1343. aasta lõpul Tartu ja Saare-Lääne piiskopid tunnistanud, et orduta, kes oli Liivimaal peamine sõjaline jõud, oleks seal võimatu kirikut kaitsta.¹¹

V. Niitemaa peab just eestlaste ülestõusu selleks piirjooneks, mille järel vallutajate kõik nii eripalgelised jõud koondusid ühiseks rindeks maa põlisrahva vastu.¹² Sama mõtet kordab ka M. Hellmann.¹³ Tegelikult on veel teinegi sündmus, mis mitte vähem oluliselt ei aidanud kaasa sakslaste ja mittedakslaste eraldumisele Liivimaal: umbes 1350. aasta paiku jõudis Liivimaale Must surm.

Kaubavahetuse hoogustumine

Uue hoo Liivimaa kaudu toimuvale kaubavahetusele andis 1346. aastal Hansas vastuvõetud määrus, millega keelati surmanuhtluse ähvardusel hansastel kasutada teisi sisseveosadamaid kui Riia, Tallinna või Pärnut. See tugevdas Liivimaa linnade positsioone Lääne ja Venemaa kaubavahetuses ning

⁹ Misäns, I. Die späten Anfänge, 97; Stavenhagen, O. Die Anfänge des livländischen Städtebundes, 48.

¹⁰ Raudkivi, P. Maapäeva kujunemine. Tallinn, 1991, 76.

¹¹ Acten und Recesse, nr. 39.

¹² Niitemaa, V. Die undeutsche Frage, 57–58.

¹³ Hellmann, M. Sozialer und wirtschaftlicher Wandel, 241, 247.

andis olulise impulsi nende arengule. Kas 1346. aasta privileegi väljaandmisega oli seotud ka esimese linnadepäeva kokkukutsumine, ei või päris kindlalt väita, ehkki tõenäosus on suur.

ARENG 14. SAJANDI TEISEL POOLEL

Linnadepäev

Umbes 1350. aastast hakati Liivimaal regulaarselt korraldama linnadepäevi. O. Stavenhagen paigutab esimese linnadepäeva veel 1350. aasta eelsesse aega.¹⁴ Dokumentaalselt on tõestatud aga 1351. aastal Lübecki raehärra Gerhard Meyeni eestvõttel toimunud kohalike linnade saadikute kokkusaamine Valgas. Arutati, nagu ka järgmisel aastal Visby poolt Viljandisse kokku kutsutud linnadepäeval, Flandria kaubandusega seotud küsimusi.¹⁵

Liivimaa linnade omavaheline suhtlemine oli vaadeldava poolsajandi jooksul väga tihe, kokku toimus üle 55 kogunemise. Kuivõrd linnadepäev kui institutsioon alles kujunes ning aktide ja retsesside koostamise kindel kord nagu 15. ja 16. sajandil¹⁶ oli veel sisse seadmata, on allikmaterjal väga napp. Varasest perioodist pärineb ainult kaks retsessi.¹⁷ Seepärast on vaid sekundaarsetele allikatele ja hilisemates dokumentides leiduvatele vihjetele toetudes võimalik kindlaks teha nii linnadepäevade toimumise aeg kui ka seal arutlusel olnud küsimused.

Linnadepäevi korraldati kas enne või vahetult pärast hansapäevi, olenevalt vajadusest võisid need toimuda isegi mitu korda aastas. Tavaliselt osalesid Riia, Tallinn ja Tartu, ka Uus-Pärnu on olnud korduvalt esindatud. Mainitute kõrval võtsid osa veel Võnnu, Volmar, Viljandi, Lemsalu ning Kokenhusen, üliharva Windau ja Goldingen. Seevastu Narva, Rakvere, Paide, Haapsalu ja Vana-Pärnu pole kunagi linnadepäeval olnud. Domineerisid ikka kolm suuremat linna, väiksemate aktiivset tegevust takistas nende suurem sõltuvus maahärrast – ordust või piiskopist. Linnadepäevale kutsus kokku Riia, sest "Riia oli vanim".¹⁸ R. Hausmanni arvates ei viita see mitte vanusele, vaid tähtsusele¹⁹, samas oli keskajal esimene lihtsalt eelduseks teisele.

¹⁴ Akten und Recesse, nr. 58.

¹⁵ Samas, nr. 58 jj.

¹⁶ Nagu hansapäevade nii ka Liivimaa linnadepäevade retsessid sisaldasid lisaks korralistele otsustele ka mitmesuguseid muid asjaarutusi. Neil protokollidel oli juriidiline jõud.

¹⁷ Vt. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Registern (LUB), 6. Nachträge zu den fünf ersten Bänden des Urkundenbuches. Koost. F. G. v. Bunge. Riga, 1873, nr. 2895, 2925.

¹⁸ LUB 8. 1429 Mai–1435. Koost. F. G. v. Bunge. Riga; Moskau, 1884, nr. 956, § 3.

¹⁹ Hausmann, R. Studien zur Geschichte der Stadt Pernau. – Rmt.: Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau, IV. Pernau, 1906, 72–73.

W. Greiffenhageni arvates oli Liivimaa hansalinnade liit olemas juba 14. sajandi algul.²⁰ Muidugi ei saanud selline institutsioon tekkida lihtsalt üleöö, see oli pikemaajalise arengu tulemus. Kuid linnade liidu olemasolu 14. sajandi algul on enam kui kahtlane, kuidas muidu seletada nende passiivsust Riia ja ordu konflikti ajal. Usaldusväärne tundub O. Stavenhageni ettekujutus (üle võetud ka hilisema ajalookirjutuse poolt²¹) linnadepäeva kui institutsiooni kujunemisest Liivimaal. Tema arvates arenes see välja Liivimaal tegutsenud hansakaupmeeste nõupidamistest, millest hakkasid osa võtma ka kohalike linnade saadikud. Ta tõmbas paralleeli Hansa arenguga ja leidis, et nagu Hansa Liit formeerus kaupmeeste hansast ümber linnade hansaks, arenesid need nõupidamised kohalikeks linnadepäevadeks.²²

Linnade arutatavad põhiküsimused olid ikka kaubandusega seotud. Imselt polnud vist päris juhuslik, et linnadepäevad hakkasid toimuma vahetult pärast 1346. aasta privileegi andmist Liivimaa linnadele. Ent nende eesmärgiks polnud sugugi Hansa, vaid üha enam Liivimaa linnade endi huvide kaitsmine. See oli ühest küljest märk viimaste iseseisvumisest, teisalt Hansa kui süsteemi nõrkusest. Hansa taga ei seisnud riiki ega olnud ta ka tugevasti seotud liit. Tegu oli hoopis omavahel konkureerivate, egoistlike ja eesõiguste pärast võitlevate linnadega. Hansa nõrkus tulenes ühenduse ebastabiilsusest – sinna kuulus suur hulk linnu (70–170), mis olid eraldatud ja asusid üksteisest kaugel, nii et kõigi linnade delegaadid ei rääkinud kaasa tähtsate otsuste langetamisel. Samas oli süsteem, millel liit püsis, iseenesest lihtne ja kindel – mets, rukis, karusnahad, vaha ja metsamaterjal Läände ning Venemaale sool, kangad ja vein. Hansa püsimine tulenes huvide ühetaolisusest, vajadusest mängida üht ja sama majanduslikku mängu, ühisest tsivilisatsioonist, ühisest keelest (see polnud sugugi vähetähtis), lõpuks aga, kui võrd hansakaupmehed olid äärmuseni mobiilsed – ühed ja samad perekonnad tulid ette nii Tallinnas, Danzgis, Lübeckis kui ka Brügges – siis ka isikutest ja isiklikest kontaktidest.²³

Kõige tihedam oli Liivimaa linnade suhtlemine 1368.–70. aastal.²⁴ Need olid Hansa tähtsad võitlusaastad. Tihedat suhtlust võib täheldada ka ajavahe-
mikus 1395–98.²⁵ Sellest saab järeldada, et linnadepäevadel olid kaubandus-

²⁰ **Greiffenhagen, W.** Die alt-livländischen Ständetage. – Rmt.: Beiträge zur Geschichte Ehst-, Liv- und Kurlands, I, Heft 4. Reval, 1872, 350 jj.

²¹ Vrd. nt. **Kenkmaa, R.** Eesti linnade tekkimine ja arenemine 13. ja 14. sajandil. – Rmt.: Eesti ajalugu. Toim. H. Kruus. Tartu, 1937, 83–120.

²² **Stavenhagen, O.** Die Anfänge des livländischen Städtebundes, 52.

²³ **Бродель Ф.** Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. (Время мира, 3.) Москва, 1992, 99.

²⁴ Sellel ajavahe-
mikul peeti seitse linnadepäeva. Vt. Akten und Recesse, nr. 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93.

²⁵ 1395. a. sai Hansa pandiks Stockholmi kolmeks aastaks selle eest, et oli toetanud Mecklenburgi hertsogi Albrechti kandidatuuri Rootsi troonile ja ta vangistusest vabaks ostnud. 1395–98 peeti kuus linnadepäeva. Vt. Akten und Recesse, nr. 143, 144, 146, 152, 153, 155.

küsimuste kõrval arutlusel Hansa–Taani sõjaga ja selle tagajärgedega seotud probleemid.

Suhted Lääne-Hansa linnadega

1361. aastal vallutas Taani kuningas Valdemar IV Atterdag Visby linna. Korraga oli kogu üle Läänemere toimuv kaubavahetus seotud küsimärgi alla. Hansa ei saanud oma huvide nii teravat riivamist lubada ning tundes end piisavalt võimsana, astus avalikku võitlusse Taani kuningaga. Esimene samm oli 7. septembril 1361 Greifswaldis sõlmitud hansalinnade, Norra kuninga, Rootsi kuninga ning ordu kõrgmeistri liit, millele järgnes Kölni konföderatsioon 19. novembril 1367. Taani-vastaste liitudega ühinesid ka Liivimaa linnad. 1362 kehtestati Liivimaa linnades naelatoll ja eriline maks, millest saadud tulud läksid sõjakulutuste katteks. 1368 pandi lahinguks välja üks suur ja kaks väikest sõjalaeva.

Hansa kaudu²⁶, eriti pärast ühinemist Taani kuninga vastaste liitudega, haarati Liivimaa linnad suurde poliitikasse. Hansapäevad olid Liivimaa raehärradele diplomaatia kõrgkool, kus nad puutusid kokku Põhja-Euroopa olulisemate poliitiliste ja muude probleemidega ning osalesid nende lahendamisel. Hansa hiilgav võit tegi ka Liivimaa linnad jagatud õiguste ja privileegide osalisteks. Liivimaa linnu mainiti nimepidi tähtsates rahvusvahelistes lepingutes.²⁷ Seda tõsiasja on raske alahinnata.

Kölni konföderatsiooni ajal tuli ilmsiks Saksa Ordu taotlus toetada Preisi- ja Liivimaa linnade lähenemist, et nende kaudu mõjutada Hansa poliitikat. Ka Preisimaa linnad olid huvitatud Liivimaa linnadega liidu moodustamisest. Alguses olid Liivimaa linnad konföderatsiooni sees tugevamalt seotud vendilinnadega, pärast 1375. aastat aga toimus lähenemine Preisimaa linnadega. Ometi jäi tugevam liitumine teostumata, kuivõrd esimesed soovisid ühiselt Preisimaad eemal hoida Novgorodi-kaubandusest.²⁸

14. sajandi teisel poolel hakkas suurenema Liivimaa linnade osa Venemaaga peetavas kaubavahetuses. Hansa seotust Taani-vastase võitlusega kasutasid Liivimaa linnad ära oma huvides, nõudes tasuks sõjakulude katmise eest suuremaid vabadusi Novgorodi, samuti Brügge kaubakontoris.²⁹ Olles küll Visby

²⁶ Hansakaubanduse tähtsus Euroopa keskaja ajaloos seisnes selles, et see astus üle linnamajanduse kitsaste piiride ja laienes n.-ö. ülemaailmseks. Euroopa arendati seeläbi ühtseks majandusruumiks, mille keskpunkt oli Saksamaa (**Bosl, K.** Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter. Stuttgart, 1972, 310).

²⁷ Lübeckisches Urkundenbuch. 1ste Abteilung. 4. Teil. (Urkunden bis 1400). Lübeck, 1873, nr. CDLV, CCIX jj.

²⁸ LUB 6, nr. 2925.

²⁹ Vt. **Stavenhagen, O.** Die Anfänge des livländischen Städtebundes, 55–56.

kõrvale tõrjunud, ei suutnud Lübeck kehtestada oma võimutäiust Novgorodi kaubakontoris. Olukorda kasutasid ära Liivimaa linnad. Alates 1361. aastast võimaldas Hansa ametlikult Liivimaa linnadele juurdepääsu Novgorodi kaubakontori juhtimisele; 1363. aasta hansapäev määras neile kolmandiku Novgorodi kontorist. Esialgu takistasid kaubandust rasked ajad ning teravad suhted Liivimaa ja Pihkva vahel. Eriti suureks paisus konflikt aastail 1385–92 lõppedes nn. Nieburi rahuga. Alates sellest rahust koondus kaubakontori valitsemine täiesti kindlalt Liivimaa linnade, s.o. Tallinna ja Tartu kätte.

Ühelt poolt Hansa-Taani sõja ja Kölni konföderatsiooni ning teiselt poolt linnadepäeva tekkimise tõttu toimus Liivimaa linnade iseseisvumine Hansa raames. Vallutusjärgsele ajale iseloomulike tihedate sidemete kõrval eeskätt Lääne hansalinnadega – algselt rohkem Visbyga, 13. sajandi lõpust Põhja-Saksa linnade, eelkõige Lübeckiga (seejuures, nagu H. Laakmann väga teravmeelselt naelatolli laekumiste põhjal otsustas, oli Riia Liivimaa linnadest ainus, kes suhtles rohkemate linnadega kui ainult Lübeck³⁰) – hakkasid 14. sajandi teisest poolest alates üha enam esiplaanile tõusma kohalike linnade omavahelised suhted. Veelgi enam – Liivimaa linnade poliitika hakkas lausa kahjustama läänehansalaste huve Novgorodis. Aastail 1370–88 oli Hansa apogee, pärast seda algas langus. 14. sajandi võimas kriis Euroopas ei jätnud puudutamata ka Hansat. Kokkuvarisemine tuli tema vähearenenud majandusest, Hansa toetas lihtsat kapitalismi, tema majandus oli naturaal- ja rahamajanduse vahepeal, vähe kasutati krediiti. Aeg näitas, et Lübeck ei suutnud võistelda Veneetsia või Brüggega.

Liivimaa linnade koostöö ja seisussuhete arenemine

Linnadepäevad tähistasid uut etappi Liivimaa linnade ajaloos – nende omavahelise läbikäimise ja koostöö algust. Vallutusjärgsel ajal arendasid linnad individuaalseid sidemeid Lääne-Hansa linnadega, omavahelised kontaktid puudusid peaaegu täielikult. Isegi linnadevahelisest kirjavahetusest on esimesed teated alles 1352. aastast.³¹

Tegelikult on vägagi loogiline, et sidemed kohalike linnade vahel olid nõrgad. See tulenes juba hansakaubanduse iseloomust, mis ei seadnud eelduseks kohalike linnade koostööd, sest Liivimaa linnad olid vaid vahendajad, laopaigad Ida ja Lääne vahel. Lisandus maahärrade suur mõju linna poliitikale. See omakorda oli

³⁰ Laakmann, H. Geschichte der Stadt Perna in der Deutsch-Ordenzeit (bis 1558). (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas, 23.) Marburg, 1956, 157–158.

³¹ Misäns, I. Die späten Anfänge, 97.

seotud linnavalitsuse vähese arenemise ja autoriteediga. Linnade omavahelise suhtlemise puudumine oli vastavuses poliitiliste suhete arenematusega kogu Liivimaal.

Linnade koostegevust pärssis ka ühise maahärra puudumine. Alles pärast 14. sajandi keskpaika, kui ordu oli oma valdusi laiendanud, muutus olukord selles osas soodsamaks. Linnade koostöö arenes 14. sajandi teisel poolel äärmiselt pingelises õhkkonnas: kõigil linnadel ei olnud ühesugust suhet ordule, keerulised olid suhted teise seisuse, s.o. vasalkondadega, lõpuks eksisteeris alati konkurents linnade vahel. Seda tähelepanuväärsem on, et siiski leiti võimalusi koostööks. 14. sajandi teiseks pooleks oli kujunenud olukord, kus siduvat või ühendavat oli linnade jaoks rohkem kui eraldavat. Küllap polnud vähetähtis, et vaadeldaval perioodil toimus Liivimaa linnade vahel tegevusvälja kindlaksmääramine hansakaubanduses. Riia monopoliseeris Väina jõe kaubanduse, Tallinn kontrollis Neeva laevasõitu, Tartu aga koondas enda kätte kaubandusliku suhtlemise Pihkvaga.

Isolatsioon murdus linnadepäeva tekkimisega. Üle kogu maa tulid kokku linnade esindajad ja arutasid ühiselt mitmeid, peamiselt küll kaubandusega seotud küsimusi ja kooskõlastasid omavahel tegevust. See oli kardinaalselt teine maailm pärast täielikku eraldatust 14. sajandi esimesel poolel. Linnade vahel arenes koostöö, mis omakorda kinnistas kodanikkonna seisuslikku ühtekuuluvustunnet.

Uurides seisuslike suhete arengut Liivimaal, jõudis P. Raudkivi järeldusele, et seisuslike ühishuvide esindamisest ülemaaliselt ei saa vaadeldaval perioodil ei teise ega kolmanda seisuse puhul rääkida. Küll aga toimus Liivimaa seisus-suhetes kvalitatiivne nihe kohalike hansalinnade osas, seoses viimaste tegevust koordineeriva institutsiooni – linnadepäeva väljakujunemisega.³²

Liivimaa linnadepäevas võib näha esimest selgepiirilist üleliivimaalist seisuslikku institutsiooni. Vaieldamatult oli linnade, eriti Tallinna, Tartu ja Riia puhul tegu mõjukate Liivimaa riiklust kujundanud teguritega. P. Johansen on oma artiklis Hansa tähendusest Liivimaale väitnud, et sinne linnadepäev, mis kujunes välja maapäevast üle poole sajandi varem, oli viimasele eeskujuks.³³ Seda ei saavat P. Raudkivi arvates õigeks pidada, sest siis oleks maapäeva teke olnud ühekordse loomisakti, mitte aga seisuslike vahekordade pikaajalise arengu tulemus.³⁴ Samas ei karda K. Bosl väita, et Lääne-Euroopa territoriaalriik ja tema valitsus olid paljudes punktides seotud autonoomse linnavalitsuse mudeliga, tema eeskujuga.³⁵

³² Raudkivi, P. Maapäeva kujunemine, 86.

³³ Johansen, J. Die Bedeutung der Hanse für Livland. – Hansische Geschichtsblätter, 65/66. Weimar, 1940–41, 44.

³⁴ Raudkivi, P. Maapäeva kujunemine, 87.

³⁵ Bosl, K. Die Grundlagen der modernen Gesellschaft, 305.

P. Girgensohni arvates olid linnad 14. sajandi teisel poolel huvitatud Liivimaa ühtsusest. See andvat tunnistust, kuivõrd oli maa laiades ringkondades levinud arusaamine ordu sellesuunalistest püüdlustest.³⁶ Mida muud kui ühtsused ja selle kaudu ka ordu toetati, kui Riia kodanikkond protestis ametlikult rae orduvaenuliku poliitika vastu ja kui Tallinn otse paavsti poole pöördus, et kaitsta ordu tema laimajate ees. Girgensohn peab tõeliseks maapatriotismi väljenduseks seda, kui Tallinn oma kirjas paavstile teatas, et mitte ainult kristlus ei oleks ordu kaitseta hädas, vaid ka *tota patria* oleks vaenlastest üle ujutatud.³⁷

P. Girgensohni hinnanguid kodanikkonna territoriaalsele identiteeditundele võib pidada pisut ülepaistatuks. I. Misāns rõhutab, et iseseisev kodanikkond linna- ja maapatriotismiga tekkis Liivimaal alles pikaajalises arengus ja hiljem kui mujal Hansa ruumis.³⁸ Tuleb vahet teha, millal ja mis juhul saab rääkida seisuslikest ühishuvidest või Liivimaa kui riikliku terviku tunnetamisest ja tema saatuse pärast muretsemisest.

Linn jäi keskajal egoistlikult vaid endale ja oma huvidele keskendunuks. See maailm, millest ta hoolis, jäi kitsalt müüri piiratuks, ülejäänud tähendas talle vaid võõrast, mida sai oma huvides ära kasutada. Tänu majanduslikule võimsusele saavutasid linnad üha rohkem võimalusi maa elus ja valitsemisel osaleda. Raske on eristada, mis neid selle juures huvitas, kas Liivimaa kui tervik või üksnes oma õiguste maksmapanek ja enda heaolu. Isegi kui nad oluksid ühtsuse idee kandjad, ei oleks neist saanud maa ühendajaid.³⁹ Linn oli keskaja ühiskonnas küll progressi allikas, aga ta ei vabanenud kunagi feodaalühiskonna kammitsaist, ei loobunud oma kitsarinnalisusest ega egoismist. Viimased suutis murda alles tugev riigivõim. Euroopas toimus see valdavalt 17. sajandiks.⁴⁰

LINNAÜHISKONNA SISEMINE ARENG

Rae võimupiiride laienemine

Keskaja linn oli kodanike nii õiguslik, sotsiaalne kui ka asustuslik ühendus. Linnaõiguse ja privileegidega kehtestatud ja tagatud kodanikuvabadused löid omaette autonoomse õigusliku piirkonna ning õigusvormid feodaalühiskonna tingimustes. See oli piiratud kitsas territoorium, mis toimis oma seaduste, õiguse, korra ja oma vabaduste järgi, kodanikkonna hulgast valitud valitsuse juhtimisel.

³⁶ Girgensohn, P. Die Inkorporationspolitik des deutschen Ordens in Livland 1378–1397. Riga, 1909, 3–4.

³⁷ Samas, 4. Vrd. LUB 3. 1368–1393. Koost. F. G. v. Bunge. Reval, 1875, nr. 1090.

³⁸ Misāns, I. Die späten Anfänge, 95.

³⁹ Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. Москва, 1992, 101–102.

⁴⁰ Vt. Brunner, O. Sozialgeschichte Europas im Mittelalter. Göttingen, 1984, 46–47.

Linna valitsemine allus raele – linna esindus-, omavalitsus- ja sõltumatu poliitika juhtorganile. Rae volitused ei olnud alati ja kõikjal ühesugused, need muutusid ajas ja olid erinevad ka linnati.

Varasel arenguperioodil ei olnud isegi suuremate Liivimaa linnade raed päris iseseisvad linna asjaajamises ja poliitikas, vaid sõltusid maahärrast või tema määratud esindajast. Ilmekas tõendus on, et 13. sajandil, kui liivimaalased tegelikult võtsid juba osa Vene kaubanduse reguleerimisest, tegelesid selle alaga maaisandad, linnu ei mainita. 1277.–79. aasta kaubandussulu ajal tänasid Liivimaa ilmalikud ja vaimulikud valitsejad Lübeckit ja Läänemere kaupmehi, et need on täitnud esimeste palve ja pole Venemaaga kaubelnud.⁴¹ Süмптоomaatiliselt sellele arengujärgule tegutsesid maahärrad. Isegi veel 1338. aastal, kui Tartus toimusid Novgorodi saadikutega läbirääkimised kaubandussulu lõpetamise asjus, osalesid neil Tartu piiskop, ordumeistri volinikud, Tartu piiskopi vasallid ning Lübecki ja Visby esindajad. Liivimaa linnu ei mainita aga hoopis.⁴²

Keskaja jooksul toimunud areng viis linnade üha suuremale iseseisvumisele ja rae osatähtsuse kasvule linnavalitsemisel. Eriti suurt sõltumatust nautisid Liivimaa suuremate linnade raed. Väiksemad linnad ei vabanenud päriselt kunagi maahärra esindajaist – komtuuridele ja foogtidele jäi linnaasjades suur kaasärääkimisõigus. Nii oli näiteks Narvas rae eesistujaks ordufoogt, lisaks sellele pidi pool raest koosnema orduhärradest. Hulk Narva raehärrasid oli tõepoolest seotud orduga, mõned olid enne raemetisse astumist olnud ordu ametikandjad.⁴³ Olukord muutus 1390. aastal, kui Narva sai täieliku linnaõiguse. Ehkki foogt osales endiselt rae koosolekuil, ei olnud tal linnaasjades enam nii suurt kaasärääkimisõigust.

Liivimaa linnade omavalitsuse või autonoomia arengus üldse on samuti põhjust esile tõsta 14. sajandi teist poolt. Iseenesest on ju täiesti loomulik, et suurenenud rahvusvaheline autoriteet ja kaubandusprivileegid – Kölni konföderatsiooni otsesed tulemused – olid toeks ka linna sisemise autonoomia arengule, mis väljendus rae õiguste laienemises. Kui Liivimaa suuremates linnades kasvasid sel ajal rae kompetents ja autoriteet, siis paljudele väikestele linnadele oli 14. sajand aeg, kust pärinevad alles esimesed teated rae olemasolust. Uus-Pärnus on 1325, Rakveres 1345, Viljandis 1364 ja Narvas 1376 esimest korda mainitud linnavalitsust.

Sajandite jooksul kujunes välja rae allasutuste süsteem. Tunnistuseks linnavalitsemise, eriti linnamajanduse arengust 14. sajandi teisel poolel on näiteks kameraariuste institutsiooni ja linna arveraamatute sisseseadmine. Arvehärradeks

⁴¹ Freymuth, O. Tartu linn orduajal. – Rmt.: Tartu. Tartu linna-uurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud. Tartu, 1927, 17–18.

⁴² Samas, 19; LUB 6, nr. 2811.

⁴³ Süvalep, A. Narva ajalugu. Narva, 1936, 256.

nimetas raad oma koosseisust kaks meest ja usaldas nende kätte linnamajanduse tegeliku valitsemise. Nad kontrollisid ametiisikute ja linnasaadikute aruandeid, rentisid välja linna kinnistuid ja kaubandus-töenduslikke seadmeid, võtsid vastu makse, valitsesid mõningaid linna majandusharusid ning noteerisid neid tehinguid arveraamatus. Peamine ülesanne oli aga linna tulude ja kulude tasa-kaalustamine. Vanimad arveraamatud pärinevad Riias 1348. aastast ja Tallinnas 1363. aastast.⁴⁴ Märkmeid finantside kohta sisaldasid juba esimesed nn. segasisuga linnaraamatud.

Raad täiendas end isevalimise teel. Kuivõrd Liivimaa jäi kogu oma eksistentsi kestel avatuks väljastpoolt lähtuvale inimvoolule, ei kujunenud Liivimaa linnades patriitsiaati ehk silmapaistvaid ja lugupeetud perekondi, kust järjepidevalt oleks esile kerkinud raehärrasid. Uued liikmed valis raad suurkaupmeeskonna hulgast, kes tavaliselt olid koondunud suurgildi. Alguses ei olnud ka väiksemad gildid linnaasjade otsustamisest päriselt kõrvale tõrjutud (kui raad soovis teada linnakogukonna arvamust, pöördus ta suurgildi oldermanni poole, kes kutsus kokku linna gildide esindajate koosoleku), kuid vaieldamatult polnud neil seda mõjujõudu mis suurgildil.

Rae kätes oli täielikult ka linna esindamine ja välispoliitika juhtimine. Oma saadikute kaudu võttis raad osa maa-, linnade- ja hansapäevadest. Neil vastu võetud otsused, retsessid ja lepingud olid kohustuseks kõigile linnaelanikele ning raad pidi valvama neist kinnipidamise üle, samuti välisvõimudega sõlmitud lepingute täitmise üle. Linn kui *communitas* ja *universitas civium* otsustas oma esindajatega kodanikkonda vastuvõtu või sellest väljaheitmise, samuti reguleeris iseseisvalt majandust, turgu ja tootmist. See linnaline vabadus oli otsekui võõrkeha keskaja seisuslikult liigendatud ühiskonnas.

Gildide diferentseerumine ja üleminek tsunftikorra

Linnamajanduse arenemine valmistas ette kutsealaste korporatsioonide teket. 14. sajandi esimesel poolel võib täheldada gildide diferentseerumist.⁴⁵ Kaupmeeste gild ehk suurgild tekkis 1354. aastal Riias, enne 1363. aastat Tallinnas ja umbes 1397. aastal Tartus. Sakslased asusid otsustavalt mitesakslastest vaheltkaubitsejaid kaubandusest välja tõrjuma ja suurkaubandus muutus nende monopoliks. Pärast kaupmeeste eraldumist jäid Tallinnas käsitöölise gildideks Kanuti ja Oleviste, Riias Püha Johannese Gild ja Tartus Maarjagild. Väiksemates

⁴⁴ Võrdluseks: arveraamatud olid olemas Lübeckis 1262., Wismaris 1326., Stralsundis 1392. ja Greifswaldis 1361. aastast alates.

⁴⁵ Niitemaa, V. Die undeutsche Frage, 59 jj; Hellmann, M. Sozialer und wirtschaftlicher Wandel, 245–246.

linnades oli ainult üks gild, kuhu kuulusid kõik linnakodanikud. Narvas suurkaupmehed ja kaubasellid linna ainsasse gildi ei kuulunud, nad olid hoopis Tallinna Suurgildi liikmed.

Diferentseerumisega said gildid uue sisu ning muutusid nende organiseerumisel. Senine suhteline vabadus hakkas kindlaima raame võtma, toimus sotsiaalne eraldumine, esialgu rohkem kutsealasel, hiljem rahvuslikul pinnal. Uut liiki gildide süsteemi juurdumist Liivimaa linnades 14. sajandi keskel on peetud üleminekuetapiks sajandi teisel poolel valitsenud tsunftikorrade.⁴⁶ Käsitöölised asusid koonduma erialade kaupa kitsamatesse organisatsioonidesse.

Tsunftide tekkimine Liivimaa linnades on allikmaterjali puudulikkuse tõttu raskesti jälgitav. Igatahes oli Riias 1360. aastal kullasseppadel, 1375 pottseppadel ja 1382 seppadel olemas oma ametiorganisatsioon. 1390. aastate algusest pärinevad Tallinna kullasseppade ja lihunike tsunfti põhikirjad. Koondumine tsunftidesse tugevdas käsitöölisi nii poliitiliselt kui ka sotsiaalselt. 14. sajandil kujunesid käsitöölised juba majanduslikult arvestatavaks teguriks, nad hakkasid osa võtma linna poliitilise elu juhtimisest. Linnavalitsemisel ei olnud väikegildidel siiski nii suurt osa kui kaupmeeste gildidel. (Seda muidugi ainult neis linnades, kus see oli võimalik. Näiteks Narvas ja Vana-Pärnus oli ainult üks gild.) Gildide ja tsunftide näol oli tegu nende linnaühiskonna struktuuridega, mille kaudu üksikisik sai osaleda linnavalitsemisel, s.t. nende kaudu teostas kodanikkond oma huvisid linnavalitsemisel. Mida vähem sõltuvaks muutus linn maahärrast, seda enam tõusis kogukonna osa linnapoliitika ajamisel ja asjade otsustamisel. Selle taustaks on aga rae isevalitsemispüüdluste areng. O. Stavenhageni arvates oli Kölni konföderatsiooniga liitumine toeks aristokraatlikele ja konservatiivsetele suundumustele linnavalitsuse poliitikas. Ometi peab ta möönma, et Liivimaal ei tekkinud selliseid raevastaseid demokraatlikke liikumisi nagu Põhja-Saksa linnades.⁴⁷

Seoses käsitöölise ametite tekkimisega 14. sajandil kujunesid gildid järkjärgult teatavaid kutsealaseid ühendavateks organisatsioonideks. Tallinnas oli sellel perioodil 14 täieõiguslikku käsitöötsunfti. Lisaks veel neli väiksemate õigustega ametit, nagu voorimehed, mündrikud, kandjad ja kalakauplejad. Tallinna 1333.–74. aasta märkmeteraamatutes esineb juba ligi 60 käsitööala nimetus. Tartu protokolliraamatuis on nimetatud umbes 30 käsitööala esindajaid. Tsunftikorrade üleminek oli võimalik ainult suuremates linnades, väikelinnas oli ühe ameti esindajaid nii vähe, et kutseorganisatsioonide moodustamise järele ei tekkinud vajadust.

Ent ka suurtes linnades ei olnud kõigil ametimeestel oma kutseorganisatsiooni. See seadis nad linnasiseses sotsiaalses hierarhias organiseerunud

⁴⁶ Võrdluseks: Saksa linnades tekkisid käsitöölise ametiorganisatsioonid 13. sajandil.

⁴⁷ **Stavenhagen, O.** Die Anfänge des livländischen Städtebundes, 69.

ametitest madalamale positsioonile. Üleminek tsunftikorraale tõi kaasa ametihierarhia väljakujunemise. Algas kolmanda seisuse sisene kihistumine, mis oli pikaajaline, mitme sajandi jooksul toimunud protsess. Ametiorganisatsioonid – gildid ja tsunftid – etendasid kandvat osa Lääne ühiskonnale iseloomuliku kodanikutunde kujunemisel⁴⁸, nende baasil formeerus kodanlus kui sotsiaalne kiht⁴⁹.

Rahvuslikud ja sotsiaalsed vahekorrad, vastuolude tekkimine

Linna elama siirdumise motiivid olid sakslastel ja mittedakslastel erinevad. Linnade rajamine Saksa-Skandinaavia vallutajate poolt ja ekspansioon iseenesest tõi kaasa uute poliitiliste ja ühiskondlike struktuuride loomise Liivimaal. Uus sotsiaalne hierarhia sõna otses mõttes kehtestati.⁵⁰ Kohalikele inimestele tähendas see uut ühiskonda – uute normide, piirangute, aga ka võimalustega. Vallutajate kehtestatud ühiskonnasüsteemis peitusid kohalikele elanikele seni tundmatud sotsiaalse mobiilsuse ja majandusliku tõusu võimalused. Põliselanikel lubas oma sotsiaalset staatust ja õiguslikku seisukorda muuta kõige arvestatavamalt ikka linn.

Vallutusjärgsel perioodil ei tehtud kohalikele elanikele takistusi linna-kodanikuks saamisel, linna tulnud talupojad said kergesti kodanikuõigused. Kodanikuraha oli Liivimaal linnades üldiselt võrdlemisi madal, allikaist ei selgu, kas seda 13. sajandil võeti. Riias tehti alles 14. sajandil linnaõigusesse täiendus, millega kodanikuraha 12 ööri peale kindlaks määrati. Ka 16. sajandil oli see endiselt suhteliselt madal – pool marka. Tallinnas oli kodanikuraha 14. sajandi esimesel poolel rahvusest sõltumata pool marka. Järgneval sajandil kõikus see, kui otsustada kodanikeraamatu sissekannete järgi, mõnest šillingist mitme margani. Paraku ei selgu, mis alusel need summad määrati, nagu ei ilmne ka see, kas eestlased maksid rohkem või vähem kodanikuraha.

Tähtsaim eeldus kodanikuks vastuvõtmisel oli kogu Kesk-Euroopas kinnisvara olemasolu. Liivimaa linnades polnud ka seda piirangut. Iga soovija sai kinnisvara omamata kodanikuks astuda. Ainus teadaolev piirang kehtis Haapsalus: raad nõudis, et isikul, kes tahab kodanikuks saada, peab olema vara kahe marga väärtuses.⁵¹ Teisalt ei olnud vallutusjärgsel ajal mittedakslastele keelatud kinnisvara omamine, seepärast olid mitmed neist majaanikud.

⁴⁸ Сванидзе А. А. Средневековый коммунизм как общественный феномен и историческая проблема. – Rmt.: Средние века, 56. Москва, 1993, 30.

⁴⁹ Küllap tuleb just ühisuste spetsiifikast otsida põhjust, miks ei kujunenud näiteks eesti linna-kodanlust, kuigi saksapärasel linnadel puudus kohapeal saksa tagamaa ning pidevalt voolas linna eesti elanikkonda.

⁵⁰ Raudkivi, P. Maapäeva kujunemine, 28.

⁵¹ Die Quellen des Rigischen Stadtrechts. Koost. J. G. L. Napiersky. Riga, 1876, 15, § 1.

Samuti oli kõigile kodanikele võrdsel viisil tagatud ettevõtlusvabadus. Mittesakslastel oli õigus tegutseda iseseisva ettevõtjana või moodustada ühisei koos sakslastega. Ettevõtlusvabadusega liitus õigus astuda linna korporatiivsete organisatsioonide liikmeks. Liivimaa linnades algas linnaelanikkonna organiseerumine gildisüsteemist. Gildid sidusid inimesi sõltumata nende rahvusest, staatusest ja elukutsest: see oli oluline mittesaksa elanikkonnale, sest neil olid sakslastega võrdsed võimalused. Laiale sotsiaalsele ja rahvuslikule aluspõhjale rajanev gildisüsteem oli vastavuses rae püüdlustega linna kokku voolanud mitmesuguseid sotsiaalseid ja rahvuslikke elemente ühtseks kodanikkonnaks siduda ja elu linnas oma kontrolli all hoida. Gildidel oli oma osa sakslaste ja mittesakslaste vastastikusel lähenemisprotsessis.

Linnade kujunemise varasel etapil jagus seal arengu- ja tegevusruumi kõigile. Vallutusjärgele ajale iseloomulik soodne olukord ei jäänud aga püsima, 14. sajandi teisel poolel algas kolmanda seisuse sisene kihistumine. See sai alguse gildide diferentseerumisest ja jätkus üleminekuga tsunftikorrale. Linnasisene sotsiaalne kihistumine oli üleeuroopaline nähtus, linna arengu loomulik etapp. Liivimaal lisandus vahetegemine rahvuslikul pinnal – mitmed tsunftid sulgesid mittesakslastele pääsu ametisse. Raske öelda, kust tuli selleks initsiatiiv, kas tsunftist endast või linnavalitsuselt. V. Niitemaa on veendunud, et tsunftist, kantuna käsitööliste püüdlustest tsunftisunni abiga hoida ära ebamugavat konkurentsi.⁵² Kõlab tõenäoselt, aga ometi ei saa linnavalitsuse osa, olgu või kaudset, täiesti välistada. Lõpuks kinnitas tsunfti skraa ju ikkagi raad.

Kõige taustal on tähelepanuväärne, et Riia kullassepad, sepad ja köösnerid ei lisanud oma skraadesse mittesakslaste vastuvõttu keelustavat klauslit.⁵³ See on imelik, sest kullassepad olid tavaliselt linnas ühed kõige auväärsemad ametihed. Ainus usutav seletus on, et ei tahetud kõrvale jätta kohalike kunsti-traditsioone ja loobuda kohalike meistrite käsitööoskustest. Tallinnas oli eestlastel lubatud astuda seppade, köösnerite, pottseppade ja kingseppade tsunfti liikmeks⁵⁴, kuid kullassepa amet oli kohalike jaoks siiski suletud. On huvitav, et samal ajal tehti mittesakslastele takistusi nendes tsunftidesse astumisel, mis tegelesid esmajärguliste toiduainetega. Miks siis nendes ametites kohalike oskusi ei hinnatud? Linnaelu reglementeerimine oli süvenev nähtus. Kui esmalt puudutas see ametialast tegevust (määrati, kes võib ja kes mitte teatud aladel töötada), siis edasi tungis reglementeerimine üha enam inimese eraellu: normiti rõivastust, pidude pidamise korda, söömist, kingituste tegemist ja muud. Seejuures oli algsest vahetegemise aluseks jõukus, alles hiljem seisus ja sellega seotult rahvus.

⁵² Niitemaa, V. Die undeutsche Frage, 63.

⁵³ Samas, 64.

⁵⁴ Samas, 65.

Kodanikkonna kihistumine oli linnaühiskonna loomulik areng, mida soodustasid mitmed asjaolud. Nii aitas Liivimaal sakslaste ja mittedakslaste eraldumisele kaasa Must surm. Vaieldamatult mõjutasid majanduskriisid, nälja-aastad ja epideemiate levik nii linna elanikkonna rahvuslikku koostist, sotsiaalset struktuuri kui ka seisussuhteid. Seni on teenimatult vähe vaadeldud Musta surma mõju Liivimaa linnade arengule.⁵⁵ Pole põhjust kahelda, et katk ka Liivimaal oma laastamistööd tegi⁵⁶, ehkki selle kohta säilinud kirjalik allikmaterjal on äärmiselt napp. F. Benninghoven on püüdnud linna arve- raamatu ja raenimekirjade põhjal otsustada katku tagajärgede üle Riias ja väidab, et väga tagasihoidlike arvestuste järgi suri Riias neljandik elanikkonnast, tõenäoliselt aga veelgi rohkem.⁵⁷ Teistes linnades ja kogu Liivimaal toimunud on väga raske hinnata. Küllap oleks Tallinna puhul esimesele linnaraamatule⁵⁸ ja raenimekirjadele tuginedes võimalik hinnangut anda. Näiteks Tallinna raenimekirjade põhjal ilmneb, et 1350. aastal kadus allikaist viis raehärrat, üsna tõenäoliselt ei ole tegu juhusega, vaid selle võib kanda puhkenud epideemia arvele.⁵⁹

Isegi kui Liivimaal ei oleks olnud ühtegi katkuohvrit, oleks Must surm siinset elu ikkagi mõjutanud, sest laastava epideemia tagajärjel suri peaaegu pool Saksamaa linnaelanikkonnast, seega kahanes tohutult pinnas, kust Liivimaa linnad olid oma kodanikkonnale täiendust saanud. On ütlematagi selge, et sellel oli oma mõju kohalike linnade arengule. Musta surma tagajärjed ei saanud märgatavaks mitte kohe, s.o. umbes 1350. aastate paiku, vahest alles põlvkonna või paari pärast. Liivimaa kaudu kulgev transiitkaubandus nõudis pidevalt tööjõudu. Saksamaalt tulevatele täiendusele ei olnud võimalik loota seoses sealse elanikkonna arvu kahanemisega ja tuli leppida kohalikega. Tallinnas on 15. sajandil eestlasi õige rohkesti linnakodanikeks vastu võetud. Ent samas hakati just 14. sajandi lõpul ja 15. sajandil mittedakslastele tegema mitmesuguseid kitsendusi, nende õiguslik seisund halvenes. Näib, et vähene saksa elanikkond sulgus ja asus otsima mooduseid, kuidas kaitsta end kohalike elanike juurdevoolu ja sotsiaalse surve eest. Tekkis pinnas sotsiaalsete ja rahvuslike vastuolude arenemiseks linnas.

⁵⁵ Selle probleemi uurimise vajalikkusele on juhtinud tähelepanu nii F. Benninghoven kui ka M. Hellmann (**Benninghoven, F.** Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. Hamburg, 1961, 99–100; **Hellmann, M.** Sozialer und wirtschaftlicher Wandel, 244). Tuleb mõõnda, et tegu on kahtlemata raskesti avatava ja komplitseeritud, ent ometi olulise teemaga keskaja Liivimaa ajaloos.

⁵⁶ Vt. LUB 6, nr. 3088.

⁵⁷ **Benninghoven, F.** Rigas Entstehung, 99.

⁵⁸ Das älteste Wittschopbuch der Stadt Reval 1312–1360. Koost. L. Arbusow. Reval, 1888.

⁵⁹ Vt. **Bunge, F. G. v.** Die Revaler Rathslinie. Reval, 1874, 54–55, 68–69.

KOKKUVÕTE

14. sajandi keskpaik oli Liivimaa linnadele mitmes mõttes murranguline. See puudutas nii linnade sisemist kui ka välist arengut. Kogu Euroopas formeerusid arenenud ühiskondlikud jõud seisusteks ja korporatsioonideks, kes taotlesid endale osa maa või riigi valitsemisel. Teiste hulgas nõudis endale eluõigust uus, tõusev, majanduslikult võimas kolmas seisus. Linnad, s.t. kolmas seisus kujunesid arvestatavaks poliitiliseks jõuks ka Liivimaal. Oma võimu tunnetanult asusid nad sekkuma poliitilisse ellu, end maksma panema Liivimaa teiste poliitiliste jõudude – nii ilmalike kui ka vaimulike maaisandate – kõrval. 14. sajandi teisel poolel kujunesid eeldused ja vahendid, mis võimaldasid Liivimaa linnadel osaleda maa valitsemisel. Linnadepäevad koordineerisid nende koostööd, Kölni konföderatsioon tagas neile rahvusvahelise autoriteedi, omavalitsuse võimu tugevnemine andis esindusorgani, mille kaudu teostati oma osalust valitsemisel. Privileegid hansakaubanduses suurendasid kolmanda seisuse majanduslikku võimsust. Rööbiti sellega algas kolmanda seisuse sisene kihistumine, sotsiaalse hierarhia kindlustumine. Mittesakslaste õiguslik seisund halvenes. Linnas hakkasid tekkima rahvuslikud ja sotsiaalsed vastuolud. 14. sajandi teisel poolel toimunud areng viis selleni, et 15. sajandist alates kujunesid just linnad terava poliitilise võitluse areeniks.

DIE ZWEITE HÄLFTE DES 14. JAHRHUNDERTS IN DER GESCHICHTE DER LIVLÄNDISCHEN STÄDTE, DARGESTELLT NACH QUELLEN DER STÄDTETAGE

Inna PÕLTSAM

Als Teil einer gesamteuropäischen Bewegung begann seit der Mitte des 14. Jahrhunderts ein neuer, mit dem gesellschaftlichen Aufstieg und der Entfaltung der Städte und des Bürgertums verbundener Abschnitt in der Geschichte Livlands.

Die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts ist für die Entwicklung der livländischen Städte nach innen und nach außen von großer Bedeutung gewesen. Die Entstehung der Städtetage, wo die Bedürfnisse der Städte Livlands gemeinsam beraten wurden, half den Städten ihre Isolation zu überwinden und bedeutete damit einen sehr großen Fortschritt auf dem Wege ihrer Einigung. Besonders mächtig hat die Teilnahme an der Kölner Konföderation politisches Ansehen der Städte gefördert.

Zugleich war es allerdings auch die Zeit, in der die livländischen Städte im Rahmen der Hanse eine besondere Rolle zu spielen begannen, vor allem im Handel mit Novgorod.

Ganz entschieden hat sowohl die Formierung der livländischen Städtetage als auch engere Verbindung mit den auswärtigen Städten zur Stärkerung der städtischen Autonomie und Selbstverwaltung beigetragen. So muß man sagen, daß die Mitte des 14. Jahrhunderts einen großen Wendepunkt auch in der innerstädtischen Entwicklung bildete. In diesem Zeitabschnitt begann im Prinzip eine Verschärfung der nationalen und sozialen Verhältnisse in den livländischen Städten. Das deutsche Element begann sich abzugrenzen und die Kluft zwischen Deutschen und Undeutschen vertiefte sich dadurch.

Die Teilnahme an der großen hansischen Politik hatte das Selbstgefühl der Städte gekräftigt und gesteigert. Nach dem Ende des 14. Jahrhunderts waren die Städte eine Macht in Livland geworden und die Landesherren mußten mit ihren regelmäßigen Versammlungen rechnen. Durch ihre finanzielle Potenz übten sie Einfluß und Druck aus. So waren die Städte in Livland, ebenso wie im übrigen Europa, seit dieser Zeit immer mehr den Schauplatz eines lebhafteren politischen Ringens um die Macht und Regierung.